

Kistelepülési könyvtári ellátás Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*

Adatelemzés,
kiútkeresés egy tanácskozás kapcsán

Borsod-Abaúj-Zemplén megye mind területi nagyságát, mind népességét tekintve Magyarország második legnagyobb megyéje. Területét illetően csupán Bács-Kiskun megye, az itt élők száma szerint pedig csak Pest megye előzi meg az észak-magyarországi régiónak természeti szépségeiben bővelkedő, de számos hátránnyal szembesülni kényszerülő megyéjét. Településeinek könyvtári ellátását elemezve nem kerülhetjük meg azoknak az adatoknak legalább a vázlatos áttekintését, amelyek a legfontosabb demográfiai, gazdasági jellemzőket veszik számba.

A megye 738 143 lakosa 357 településen él, amelyek 15 statisztikai kistérséget alkotva adnak kinek-kinek lehetőséget a mindennapokban, tanulásra, munkára, művelődésre, kikapcsolódásra. Az alacsony lélekszámú, aprófalvas településszerkezet számos ellátási problémát vet fel nemcsak könyvtári vonatkozásban, de az élet egyéb területein is, súlyos probléma elé állítva az itt élő embereket. E kicsi közigazgatási egységek nem képesek fenntartani számos olyan intézményt, illetve szolgáltatást, amelyek törvény szerint a lakosság minden tagját megilletik. Ebbe a sorba tartozik a szükséges könyvekhez, dokumentumokhoz, információkhoz való hozzájutás törvény által szavatolt joga is.

Írásomban arra keresem a választ, mennyire sikerült ezt biztosítani a Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistelepülésein élőknek, milyen akadályokat kell leküzdeni annak érdekében, hogy minőségi szolgáltatásokat tudjunk nyújtani a megye valamennyi lakójának.

A 357 településből mindössze 23 a város, a többi község, ezek túlnyomó többsége igen alacsony lélekszámú. A városok ugyancsak kis lakónépességűek. 10 városban 10 000 főnél kevesebben élnek, de van olyan kistérségi központ is, ahol a lakosok száma nem éri el a 3000 főt sem.

A városok fele távol a megyeszékhelytől, aprófalvas kistérségben található.

A megye 133 településén 500 főnél alacsonyabb a lakosságszám, további 85 településen 500 és 1000 fő közötti, 78 településen megközelíti a 2000 főt, 42-ben 5000 alatti, csupán 9 településen élnek 5 és 10 000 fő között. Ugyancsak 9 település lakossága van 10 és 50 ezer között, csak egyetlen település 100 000 feletti lélekszámú.

* Az írás a 2005. január 25–26-án, Sárospatakon megtartott, Zempléni és felvidéki kistelepülések II. nemzetközi konferenciáján elhangzott előadás bővített változata.

Mint látható, a megye lakosságának a felc 5000 főnél kisebb településeken él. Országosan a népesség 35 százaléka él községekben, Borsodban ez a szám meghaladja a 45 százalékot.

Ellentmondásos, egyben érdekes tény, hogy a bruttó hazai termék 4,7 százalékát a megyében állítják elő, ezzel Borsod megye a negyedik helyen áll a megyék rangsorában a főváros adatait is beszámítva. Ugyanakkor a magas munkanélküliség alig-alig változik. A megye jelentősen átalakult iparszerkezete nem támogatja az itt élő emberek elhelyezkedési esélyeit. A magyarázat az, hogy a modern technológiát alkalmazó vegyipari gyárak kevés, de magasan képzett munkaerőt alkalmaznak, ugyanakkor az ipari központoktól távol eső települések lakosságának alig van munkalehetősége. Megélhetést jószerével csak a települési önkormányzatok, azok intézményei, illetve a közhasznú foglalkoztatás nyújtanak.

Miközben a statisztikai mutatók több esetben cseppet sem szívdertítő adatait soroljuk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a megyében Miskolcon található az ország egyik legnagyobb, több mint fél évszázada működő egyeteme, ahol évről-évre diákok ezrei szereznek európai szintű diplomát. Sarkosan fogalmazva, ez az ellentmondásos helyzet jellemzi a megye könyvtári ellátását is. Olyan világ- és európai hírű gyűjtemények találhatók e megyében, mint a sárospataki Nagykönyvtár vagy a Miskolci Egyetem Könyvtárának Selmeci Műemlékkönyvtára, a Városi Könyvtár Lévay József könyvtárának anyaga, de természetesen hatalmas tudományos, kulturális és információs értékkel bír a Miskolci Egyetem egymillió könyvtári egységet meghaladó gyűjteménye is.

Ugyancsak meghatározó a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár több, mint 500 000 könyvtári egységet kínáló állománya, illetve az itt elérhető szolgáltatások köre. Városaink könyvtári ellátása kiegyensúlyozottabb, mint a községeké, de ezen a téren sem megnyugtató a helyzet. Vannak olyan városok, ahol korszerű körülmények között, elegendő létszámú könyvtárossal, folyamatosan fejlesztett gyűjteménnyel és széles szolgáltatási körrel rendelkező könyvtárat működtet a fenntartó önkormányzat, de van olyan város is, ahol egyáltalán nem ilyen kedvező a helyzet. Az egy-két könyvtárossal működő városi könyvtárak esetében a könyvtárosok lelkesedése, tenniakarása nem pótolhatja a szakemberhiányt, amely akaratuk ellenére is kihat a szolgáltatások minőségére, végső soron a településen élők esélyeit csökkentve.

Akár elkeseredésre is adhat okot, de ezzel együtt a megoldások fáradhatatlan keresésére is ösztönöz, ha a települési ellátás elemzését tovább folytatjuk, és a kistérségek, kistélepülések statisztikai adatait, az adatok mögött álló valóságot vizsgáljuk.

A megyében 15 kistérség található, nagyon eltérő település- és lakosságszámmal. A tiszújvárosiból kivált mezőcsáti kistérség mindössze 9 településből áll (15 194 lakos), míg az edelényi kistérségben 46 (36 565 fő), a miskolciban 40 (276 927 fő), a kicsinek szintén nem nevezhető encsi kistérségben is 35 (24 294 fő). Ha a kistérségek felől közelítjük meg a könyvtári ellátás helyzetét, igen nagy különbségeket tapasztalunk.

Míg a megyeközpont körüli miskolci kistérség 40 településéből 36-ban találkozzunk könyvtári ellátással, addig az edelényi kistérség 46 településéből csupán 26-ban, az encsi kistérség 35 települése közül csak 15 helyen, a szikszói kistérségben a 23 település közül mindössze 7 helyen beszélhetünk könyvtári ellátásról.

Nagyon rosszak a mutatók az abaúj-hegyközi, az edelényi, az encsi, valamint a szikszói kistérségben. Az éves statisztikai jelentőlapok elemzése során sem vidulhatunk fel. A megye 357 települése közül mindössze 237 helyen működik könyvtár, vagyis az önkormányzatoknak mindössze kétharmada nyújt könyvtári ellátást. Közülük azonban csak 154 könyvtár szerepel a nyilvános könyvtárak jegyzékén, ami kis túlzással a jó színvonalú ellátást jelzi. Valamivel tovább árnyalja a képet, ha az adatok mögé tekintünk, s a jelentőlapok sorait elemezzük.

A könyvtárral rendelkező települések közül 2003-ban szünetelt a szolgáltatás 34 helyen, és nem gyarapította állományát további 31 könyvtár. Így tulajdonképpen 185 település esetében nem beszélhetünk könyvtári ellátásról, ami a települések 52 százaléka. Durva számítással élve, közel 370 000 ember a jelenlegi struktúrában nem jut könyvtári ellátáshoz a lakóhelyén.

Többszörösen hátrányos területek képe rajzolódik ki előttünk, ha ezeket az adatokat kistérségekre vetítjük. Abaúj-Hegyköz 24 települése közül 8-ban van könyvtár, de ebből 2 szünetelt, 2 pedig nem gyarapított 2003-ban. Két városa – Gönc (a lakónépesség száma: 2268 fő) és Abaújszántó (a lakónépesség száma: 3407 fő) – egy-egy könyvtárossal működtetett intézményt, amelyek területi feladatok ellátását már képtelenek vállalni. A Bodrogköz valamennyi települési könyvtára gyakorlatilag vegetál, de nem sokkal jobb a helyzet a szikszói kistérségben sem. Az edelényi kistérség 46 településéből csupán 26 helyen van könyvtár, közülük 11 szüneteltette a szolgáltatását vagy nem gyarapította állományát. Ebben a kistérségben két városi rangú település van, amelyeknek könyvtáraitól számíthatnak segítségre a térségben élők. A sárospataki kistérség 13 könyvtárral rendelkező települése közül 4-ben nem gyarapítottak 2003-ban, vagyis korszerű szolgáltatáshoz aligha jutottak az itt élők. Viszont pozitív a kistérség helyzete abból a szempontból, hogy az oktatási, kulturális centrum szerepét évszázadok óta betöltő Sárospatak sokszínű, minőségi szolgáltatásokat nyújt könyvtári területen is, és a kistérségen belül jól megközelíthető.

A nyilvános könyvtárak jegyzékén szereplő intézmények esetében is van okunk a borúlátásra, hisz közülük 11 szüneteltette szolgáltatását, 8 pedig nem gyarapította állományát 2003-ban. Vagyis várható, hogy 19 könyvtár lekerül a nyilvános könyvtárak jegyzékéről, és ennyivel több település statisztikailag is ellátatlan marad. Jobb esetben a lakosság munkahelye, illetve tanulóhelye pótolja ezt a hiányt, kérdés persze, hogy ez mennyire hatékony megoldás a fenti demográfiai és könyvtári adatok tükrében.

A városok többsége a városkörnyék lakói számára munkahelyet, középfokú oktatási intézményeik továbbtanulási lehetőséget biztosít. Több esetben, de nem mindenkor. Például Ózd, Sárospatak, Sátoraljaújhely vagy Tiszaújváros könyvtára képes szolgáltatásait a település határain túlra is kiterjeszteni, de vannak olyan városok, amelyek alig rendelkeznek jelentősebb állománnyal, mint a nagyobb községek, vagyis szolgáltatási képességük korlátozott. De a könyvtárosok létszámát tekintve végképp megkérdőjelezhető a szolgáltatások kiterjesztésének esélye.

Feltehetjük a kérdést: milyen lehetőségei vannak annak a könyvtárnak szolgáltatás kijánlására, ahol az éves gyarapítási összeg alig haladja meg az évi 500 000 Ft-ot, vagy támogatásokkal éppen csak eléri – a jelenlegi dokumentumárakat ismerve – a bűvös számnak egyáltalán nem mondható egymillió Ft-ot?

A településeken működő könyvtárak 75 százaléka közkönyvtár, 20 százaléka kettős funkciójú, míg öt százaléka ÁMK keretében működik, ami önmagában nem

sokat mond, bár jelzi azt az erőfeszítést, hogy a települések többsége önálló intézmény fenntartására törekszik. Értelmezhető ez az adat úgy is, hogy a könyvtári ellátás fontosnak ítélt szolgáltatás számukra, így van remény arra, hogy erejükhez mérten támogatják fenntartását. Kérdés persze, hogy az „erejükhez mérten” mit takar, mire elég, milyen színvonalú szolgáltatás biztosítható általa, és segít-e az ott élőknek a megmaradásban, az előrejutásban. (A naiv könyvtárosi lélek bízik a könyvek erejében, a tudás hatalmában, a továbblépés igényében...)

További kérdés, hogy adottak-e a korszerű szolgáltatás feltételei a működő könyvtárak esetében? Ennek eldöntésében segít néhány mutató. A megye 237 települési könyvtárából mindössze 66-ban alkalmaznak főfoglalkozású könyvtárost, és ebben a városok is szerepelnek. (Mint írtam, a megyében 23 város van.) Tehát a könyvtárak többsége részmunkaidős, megbízási, vagy tiszteletdíjas, de nem ritkán társadalmi munkában dolgozó könyvtárosokkal igyekeznek szolgáltatást nyújtani.

Technikai ellátottság tekintetében sem lehetünk elégedettek a megye települési könyvtárainak helyzetével. A könyvtárat működtető települések csupán 18 százalékában van használható számítógép a könyvtárban, valamivel kevesebb helyen, mindössze 45 településen lehetséges az internet használata. Mindez annak ellenére, hogy a települési könyvtárak jelentős számban pályáztak az elmúlt években a legkülönbözőbb lehetőségeket megragadva, de sajnos, sok esetben eredménytelenül.

A megyében a települési könyvtárak 40 százaléka csupán egy-két nap van nyitva, de 13 százaléka is csak három-négy nap. A nyitvatartási idő ez utóbbi esetben a napi fél órától 6 óráig terjed. Rendkívül változatos a kép, mint ahogy a települések is rendkívüli változatosságot mutatnak.

A községi könyvtárak 2003. évi gyarapítása átlagosan 231 db volt, ami önmagában elfogadható szám is lehetne, de a mögöttes tartalom már sokat ront az első megítélésen. Sajnos, nem egy esetben a 100 000 Ft-t sem éri el az éves beszerzési keret. Egy beszerzett dokumentum átlagára mindössze 687 Ft volt a községeknél, míg a városoknál ez az érték 1729 Ft. Békés megyében ez a mutatószám 1508 Ft a községek, 1941 Ft a városok esetében. A községekben 1998-hoz viszonyítva közel a duplájára (34 279 000 Ft) emelkedett az állománygyarapításra fordított összeg, ebből háromezerral több dokumentumot vettek állományba. A legszembetűnőbb eltérés a községeknél tapasztalható. Ez jelzi, hogy a viszonylag elfogadhatónak látszó átlagbeszerzés mögött olcsó, feltételezhetően igénytelenebb feldolgozások beszerzése húzódik meg. Vagyis a rendelkezésre álló pénzből nem lehet egyszerre sokat és értékeset vásárolni. Nyilván itt csupán feltételezésekre hagyatkozhatunk, mert csak a beszerzett dokumentumok összetételének elemzése eredményezhetne valódi értékelést.

A kistépülések könyvtári ellátása nem új keletű probléma a megyében. A '90-es évek eleje óta lassú leépülésnek lehetünk tanúi, amelynek számos oka van, de mindenképpen az ellátás minőségi romlásával járt. Míg 1990-ben 412 szolgáltatóhely működött a megyében, s a leltárba vett állomány 120 469 db volt, addig 1993-ban már csak 368 szolgáltatóhelyet regisztrált a statisztika, amelyeknek 23 százaléka szünetelt. A leltárba vett állomány negatív csúcsot döntött, mindössze 74 567 db dokumentumot sikerült Borsod-Abaúj-Zemplén megye könyvtáraiba beszerezni.

A lényegesen kisebb területű és lélekszámú Zala megyében 1993-ban 261 szolgáltatóhely létezését regisztrálták, kevesebb, mint 10 százalék szüneteltette szolgáltatását. A leltárba vett állomány darabszáma itt sem ebben az évben volt a

legmagasabb, de nem esett olyan mértékben vissza, ahogy ezt a borsodi adatok mutatták. Míg Zala megyében 1990 és 1999 között mindössze 16-tal csökkent a szolgáltatóhelyek száma, addig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 412-ről 278-ra csökkent, vagyis 10 év alatt 134 szolgáltatóhely szűnt meg. 1993-ban elvileg minden település lakója hozzájutott közvetlenül könyvtári szolgáltatáshoz, 1994-ben viszont jelentősen romlott ez az állapot.

Természetesen nem az a baj, hogy megszűntek az életképtelen, nem gyarapító, szolgáltatást alig nyújtó könyvtárak. A probléma az, hogy nem lépett helyükbe más. A települések jelentős részéről eltűnt a könyvtári szolgáltatás, vele együtt a közösségi színtér, amely az igénykeltés eszközrendszerének része, művelődési, szórakozási, élményszerzési lehetőség, az információközvetítés eszköze. Sajnos, esetenként ott is megszűnt a könyvtár, ahol a lelkes, felkészült könyvtáros igyekezett betölteni hivatását; a helyében űr maradt. Jobb esetben a könyvtári állomány lezárva várakozik jobb sorsára, de van, ahol veszendőbe mentek a könyvek. Ugyan mit érhet az az állomány, amelyet tíz éve nem gyarapítottak, nem „poroltak”, nem forgattak?!

A kistélepülések könyvtári ellátását reprezentáló adatsorok felvonultatásával nem az a célunk, hogy elriasszunk bárkit is vagy netán sajnálatot váltsunk ki. Sokkal inkább az, hogy a tényekkel való szembenézést követően, ezek nyomását kihasználva, közös gondolkodás során eljussunk a használható, kivitelezhető és finanszírozható megoldás kiválasztásához. Mert hogy kell megoldást keresnünk, ahhoz nem fér kétség. Nem maradhat ellátatlanul ennyi ember, ennyi település.

Az igények felkeltése, a rég elfeledett szolgáltatások ízének felidézése nem könnyű feladat, bizonyára nem is sikerülhet minden településen. De ahol van igény, ahol gondolnak a jövővel, ahol a településnek nemcsak a múltját siratják, hanem a jövőjében is bíznak, ott kell megoldást találni. De van, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. A borsodi kistélepülések többsége, és a kistérségek egy része sem képes finanszírozni – még felelősségmegosztás esetén sem – azt a szolgáltatást, amire talán igény is lenne. „Ki fizeti akkor a révést?” Nyújt-e valódi megoldást a többcélú kistérségi társulás? Megmaradnak-e a kistélepülések, van-e jövő aombok között? Bizonyára van megoldás, vannak válaszok és vannak alternatívák. Mi most azt látjuk, hogy a holtpontról történő elmozduláshoz megfelelő alapot és támpontot nyújt a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által megfogalmazott, a 2003–2007 közötti időszakra szóló stratégiai tervben foglalt célmeghatározás, valamint a minisztérium mellett tevékenykedő munkacsoport által kidolgozott *Könyvtári fejlesztési koncepció a községekben, különösen a kistélepüléseken élők számára* című dokumentum. A jogi keretek kialakításához és a finanszírozás kérdéséhez pedig a többcélú kistérségi társulások nyújthatnak segítséget.

„A kistérségi együttműködés gazdasági és társadalmi szereplők aktivitására épülő nadas fejlesztés térbeli kerete, társadalmi–gazdasági formája. A kistérségi szerveződések lényeges tulajdonsága, hogy a térség gazdasági és társadalmi szereplőinek érdekfelismerésére és önmozgására épül. A térség fejlesztése ebből következően a helyi gazdaság és társadalom szereplőinek ügye, akik a terület fejlődését akadályozó problémák és fejlesztési lehetőségek elemzése alapján összehangolt akciókra képesek. Ez nem zárja ki, sőt feltételezi, hogy a fejlesztésekhez külső segítséget is kapjanak (hiszen az összefogások egyik nem is rejtett, hanem nyílt célja további pénzügyi és egyéb erőforrások megszerzése)” – fogalmaz Winkler György.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az országos átlagot meghaladó számban jöttek létre többcélú kistérségi társulások, és öt kistérségben beemelték a feladatellátás körébe a könyvtári szolgáltatást is. A sárospataki, az ózdi, az encsi, az edelényi és a szerencsi kistérség vállalkozott közös feladatellátásra. A könyvtári feladatellátást illetően más és más úton indult el mind az öt kistérség, bár vannak hasonlóságok. Az ózdi és a sárospataki kistérség a működő könyvtárak tematikai fejlesztését tűzte ki célul, ehhez számos más szolgáltatást csatlakoztatva, tudatos együttműködésre alapozva indított fejlesztést.

Az ózdi Városi Könyvtár a borsodnádasdi és putnoki könyvtárral közösen csatlakozott a megyei könyvtár integrált könyvtári rendszerfejlesztéséhez, és a tagkönyvtári modul alkalmazására építve kíván korszerű szolgáltatást nyújtani a térség lakóinak. Putnok és Borsodnádasd alközpontként segíti a területi ellátást, közvetíti az ózdi városi könyvtár és a megyei könyvtár szolgáltatásait a több, mint 75 000 lakosú kistérségben.

Encs és Edelény kistérsége a mozgókönyvtári ellátást választotta, és egy-egy mikrobusz átalakításával teremti meg a kistelepusi ellátás alapjait. Az encsi kistérség öt települése (Csobád, Méra, Szalaszend, Szemere, Abaujkér) közvetlenül a megyei könyvtártól rendelte meg a könyvtári szolgáltatásokat, és mind az öt helyen biztosított a könyvtári szolgáltatások fogadására alkalmas hely.

Szerencs szintén az információtechnológiai fejlesztésére alapozott együttműködést választotta, az információ- és dokumentumszolgáltatás korszerűsítésével kívánja jobb ellátásban részesíteni a kistelepusi lakókat. A felsorolt megoldások eredményességét majd az idő bizonyítja, most még a kezdeti lépéseknél tartanak valamennyien.

A megye további tíz kistérségében nem született közös megoldás, nem emelték a könyvtári szolgáltatás kérdését kistérségi szintre. Az előzőekben vázolt lehangoló kép megváltoztatására, az ellentmondások feloldására többféle megoldás kínálkozik, de a településenként és kistérségenként is eltérő helyzetek más és más megoldást kívánnak.

A halmozottan hátrányos helyzetű, határmenti kistérségek esetében nem hagyható figyelmen kívül, hogy ipari nagyüzem nincs a közelben, élelmiszeri-pari tevékenység csak néhány településen ad munkát, a mezőgazdasági nagyüzemek sem biztosítanak megélhetést az itt élőknek. Vagyis a települések lehetőségei igen csak korlátozottak. Nincs abszolút megoldás, nincs mindenhol és mindenkor üdvözítő eljárás. Tények vannak, problémák, emberek, kérdések, feszültségek, félelmek. Hogy hol sikerül előrelépni és milyen mértékben, az nagyon sok mindenen múlik. Van-e elegendő információ a lehetőségekről, van-e igény az emberekben, lesz-e megfelelő támogatási rendszer, valóban akarjuk-e a helyzet megváltoztatását stb. Tudnak-e eleget a valódi könyvtári szolgáltatásokról, tisztában vannak-e ezek hasznával? Megtettünk-e mindent, hogy megismerjék valódi lehetőségeinket? Valóban sikerül-e minden kistelepusi lakóknak kialakítani az internetkapcsolatot? Van-e közösségi szintér, ahol az internet segítségével elérhetővé válhat nagyon sok szolgáltatás?

Megoldás lehet a mozgókönyvtári ellátás, a könyvtárbusz üzemeltetése azokon a településeken, kistérségekben, ahol már közösségi szintér sincs, ahol nem is gazdaságos a könyvtári szolgáltatások fogadására alkalmas tér kialakítása. De vajon gazdaságosan üzemeltethető-e a könyvtárbusz? Van-e pénzügyi fedezete azoknak a településeknek megrendelni a könyvtárbusz szolgáltatásait, ahol 15

százalék fölötti a munkanélküliség, s a legrászorultabb kistérségekben ez a szám meghaladja a 20 százalékot. Kérdések halmaza, amelyek válaszra várnak. A válaszok azonban csak párbeszédnek sokaságával születnek meg, ehhez idő kell, türelem, megértés és okos, higgadt meggyőzés.

A megye könyvtárosai keresik a megoldást. Ezt bizonyította az év elején Sáropatakon tartott zempléni és felvidéki kisteleplülések nemzetközi konferenciája is, amely éppen a kisteleplülések könyvtári ellátását választotta témájául. A tetterekészséget, egyszersmind szakmai felkészültséget bizonyító előadások azt mutatták, hogy rohanó tempójú világunkban is van esély a megoldásra. Hisszük, hogy gazdaságos és hatékony, ugyanakkor humánus megoldások szülehetnek a jövőben, amelyek a kisteleplülések lakóinak az élhető világ lehetőségét nyújtják.

Irodalom

Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai évkönyve. 2003. Miskolc, KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Ig., 2004. 454 p.

Könyvtári statisztika 2003. Bp., Könyvtári Intézet, 2004. 160 p.

Venyigéné Makrányi Margit: A könyvtár működésének változó keretfeltételei, jogszabályi keretei, finansziális feltételei. Záródolgozat. 2000. 56 p.

Winkler György: A települési önkormányzatok szerepe a kistérségi fejlesztésben. In: Régió, közigazgatás, önkormányzat. Bp., Magyar Közigazgatási Intézet, 2001. 343–358. p.

Venyigéné Makrányi Margit

Jubileumi jelentés a könyvtárosasszisztens képzésről

A kezdet

Éppen tizenöt éve lesz, hogy megjelent a művelődési ágazati szakmunkásképzésről és a munkaköri szakképzésről szóló 17/1990. MKM rendelet, amelynek nyomán országszerte megindulhatott a könyvtáros asszisztensek képzése. A képzés tantervét, részletes tematikáját, működési rendjét a Könyvtártudományi és Módszertani Központ oktatási osztálya dolgozta ki és boesátotta rendelkezésére mindazoknak a képzőhelyeknek, amelyek vállalkoztak az oktatásra.

A tanterv a képzés célját a következőkben határozta meg:

„Olyan gyakorlati szakemberek képzése, akik a könyvtári-informatikai ismereteket készségszinten tudják alkalmazni a könyvtár-informatikai területeken, akik képesek a hagyományos és a nem hagyományos könyvtári, infor-

mációs munkafolyamatok végzésére. (...) Az itt végzett könyvtárosok elsősorban az üzemszerűen működő nagykönyvtárak kvalifikált részfeladatainak ellátására alkalmasak, valamint a városi, nagyközségi közművelődési, illetve kisebb vállalati szakkönyvtárak megszervezésére, irányítására. A képzés során a hallgató megfelelő gyakorlatot szerez, továbbfejlődéséhez pedig elegendő elméleti alapot.”

A célok megvalósítását a következő tantárgyak szolgálták:

- *könyv- és könyvtártörténet,*
- *könyvtártan* (könyvtárügy, könyvtárpolitika, gyűjteményszervezés, olvasószolgálat, kommunikációelmélet, szervezési–vezetési ismeretek),
- *dokumentumismeret, bibliográfiai leírás,*
- *könyvtári osztályozás,*
- *számítástechnika, információs rendszerek,*
- *tájékoztató,*
- *olvasásismeret* (olvasásszociológia, -pszichológia és -pedagógia),
- *választható szeminárium* (pl. gyermekkönyvtári munka, helyismeret stb.),
- *könyvtári gyakorlat.*

A képzőhelyek döntő többsége a megyei könyvtárak sorából került ki. Nem volt ez véletlen, hiszen ennek az intézménytípusnak megalapításától kezdve feladatai közé tartozott alap- és középfokon felkészíteni a módszertani hatósugarába tartozó könyvtárak munkatársait.

A tanfolyamok oktatóit minden képzőhely a saját személyi állományából kérte fel, természetesen egyetemi, illetve főiskolai végzettségű, gyakorlott, magas szintű szakmai ismeretekkel és oktatói tapasztalatokkal rendelkező könyvtárosokat. A különböző képzőhelyek képzési gyakorlatának egységesítése érdekében a képzést működtető KMK évente egy alkalommal oktatói értekezletet hívott össze, amelyen a kollégák konzultálhattak az általuk oktatott tárgy központi felelősével, illetve a képzést érintő vélemények, ötletek, javaslatok is ilyen alkalmakkor kerültek teríték-re. Hasonló vitafórumon vehettek részt a felkért vizsgálónökök is, ahol alkalmuk nyílt a tapasztalatok kicserélésére, és az esetleges változtatásokra, korrekciókra vonatkozó javaslattételre.

A féléveket minden esetben részvizsga zárta, amelyen központi feladatlapokat töltöttek ki a hallgatók, és az értékelés is a képzési központban, a KMK-ban történt. Egyes tantárgyak jellege megkívánta, hogy a helyi oktató irányítsa a vizsgát (pl. olvasásismeret), vagy gyakorlati jeggyel értékelje a hallgatói teljesítményt (pl. számítástechnika). A tanulmányok befejezéseként záródolgozat elkészítését, valamint záróvizsgát írt elő a tanterv. A képzés féléidejében kapták kézhez a hallgatók a záródolgozati útmutatót, mely a dolgozat elkészítésének tartalmi és formai követelményeit tartalmazta. A témaválasztásnál a hallgatói ötletek kaptak preferenciát, a tanácsalanelőzők pedig a tanáraik által javasolt témakörökből választhattak.

Példaként álljon itt néhány téma, illetve tudományterület a debreceni képzőhely (Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár) asszisztensképzős hallgatóinak záródolgozataiból:

Könyv- és könyvtártörténet – A környező települések könyvtárainak történetét dolgozták fel többen is 10–15 évre vagy nagyobb időszakra visszatekintve.

Olvasószolgálat – A gyermek- vagy iskolai, esetleg kettős funkciójú könyvtárban dolgozók választottak e területről témát, ezen belül is a gyermekolvasók könyv- és könyvtárhasználatra nevelésének kérdéseivel foglalkoztak.

Tájékoztató – Egy-egy könyvsorozat bemutatása, vagy például személyi, illetve helyismereti bibliográfia összeállítása adta a dolgozat tartalmát.

Az olvasásszociológiai dolgozatok készítői olyan kérdésekre keresték a választ, mint hogy milyen formai és tartalmi jellemzők kapcsolódnak ma a „könyvtár” kifejezéshez, hogyan vélekednek az intézménytípusról a használók és a kívülállók, része-e az olvasóban kialakult könyvtárképeknek minden lehetőség, szolgáltatás, amelyet az adott intézmény kínál.

Az eleinte három, majd két és fél éves képzés befejezését a záróvizsga jelentette, amelyen az a hallgató vehetett részt, aki tantárgyi kötelezettségeinek maradéktalanul eleget tett, és elfogadható záródolgozatot készített. A vizsgabizottság tagjai a képző intézmény oktatói voltak, elnökét viszont mindenkor a KMK delegálta. A hallgatók a központilag kiadott 26 tétel valamelyikéről referáltak. A záróvizsga érdemjegyet a bizottság a hallgató szóbeli felelete, a képzés időtartama alatt szerzett részosztályzatai, valamint záródolgozata alapján állapította meg. Ezt követően állította ki az Országos Széchényi Könyvtár a könyvtárosasszisztens végzettséget igazoló bizonyítványt.

Értéknövelő megoldást jelentett, hogy az asszisztensképzőt végzettek számára néhány éven keresztül kedvező lehetőségek nyíltak a felsőoktatásban való részvételre: a jeles, esetleg jó eredménnyel végzettek felvételi beszélgetéssel juthattak be több tanárképző főiskola informatikus-könyvtáros szakára.

Új koncepció

A fentebb bemutatott tematika és a hozzá kapcsolódó differenciált képzési tartalom rövid ideig maradt érvényben. A 17/1990-es MKM rendeletet 1995-ben hatályon kívül helyezték, s ezzel – bár továbbra is mutatkozott volna iránta igény – az OSZK–KMK által irányított könyvtárosasszisztens képzés megszűnt. A helyére lépett 10/1995-ös, szintén MKM rendelet 52 8422 01 kódszámmal az Országos Képzési Jegyzékbe iktatta a könyvtárosasszisztensek képzését, vizsgálószervezőként pedig az Országos Közoktatási Szolgáltató Iroda lépett a KMK helyébe.

A képzés célját a munkaterület leírásában találjuk. Eszerint:

„A könyvtáros asszisztens (...) munkáját az adott munkaterületeken tevékenykedő okleveles könyvtárosok irányítása mellett végzi és ellátja a könyvtári tevékenység legkülönbözőbb munkaterületein a dokumentummal és szolgáltatásával kapcsolatos (...) könyvtárkezelési rutinfeladatokat, adminisztratív, könyvtártechnikai feladatokat.”

Az új rendeletben közzétett hivatalos képzési tematika nemcsak céljában tér el jelentősen az előzőtől, hanem tartalmában és követelményrendszerében is. Készítői kizárólag a részfeladatok ellátására való felkészítésre koncentráltak. Ezért elhagyták a szemléletalakító könyvtártörténetet, a szakmai biztonságérzetet adó ol-

vasásismeretet, a kölcsönző pultnál is szükséges tájékoztatási alapismereteket, a speciálkollégiumokat, és szükségtelennek ítélték a rendszerező készséget és kreativitást fejlesztő záródolgozatot is.

A hivatalos tematikát alapul véve az alábbi tantárgyakból épült fel a tananyag:

- Dokumentumismeret,
- Formai feltárás,
- Gyűjteményszervezés,
- Könyvtári osztályozás,
- Könyvtárban,
- Olvasószolgálat,
- Raktározás, állományvédelem,
- Számítástechnika.

A tananyag részét képezte a fentiekén kívül a könyvtári gyakorlat, amelyet valamely nagykönyvtárban kellett elvégeznie a hallgatónak.

A lényegesen szerényebb tematika és követelményrendszer értelemszerűen rövidebb – általában 9-10 hónapos – képzési időt igényelt.

A záróvizsga a hivatalos vizsgaszabályzatnak megfelelően három részből állt: egy központi írásbeliből, amelynek anyaga a mindenkor kulturális minisztérium könyvtári osztályának jóváhagyását követően az OKSZI-ből érkezett; egy gyakorlati vizsgából, amelynek anyagát három változatban a képző intézmény oktatói állították össze, és a vizsga elnökének nyújtották be jóváhagyás végett; végül egy szóbeli vizsgából, központi tételjegyzék alapján. A vizsga elnökét a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, később a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, egyik tagját az Országos Közoktatási Szolgálatok Iroda, másik tagját pedig a képző intézmény delegálta.

A képzőhelyek nem fogadták osztatlan lelkesedéssel az új rendeletben megfogalmazott képzési tartalmakat. Mind a fővárosban, mind pedig a megyei könyvtárak tanfolyamain ugyanis változatlanul jelentős számban vettek részt egyszemélyes könyvtárakat működtető kollégák, akiknek a munkájához ez a karcsúsított ismeretrendszer nem nyújt megfelelő felkészítést. Ezért aztán az oktatók elkezdtek visszacsempészni a tematikákba a korábban száműzött ismereteket. Újra megjelentek a könyvtártörténeti stúdiumok, a tájékoztató munka alapismeretei, a gyermekkönyvtári tevékenység specialitásai, és az olvasószolgálat tantárgy sem kizárólag az adminisztrációs teendőkről szólt.

Egyre inkább problémát jelentett az is, hogy bár a képzési tematikák időről-időre látszólag megújultak (16/1994. MKM rendelet; 9/2002 NKÖM rendelet), mégsem tartottak lépést a könyvtárügyben lezajló markáns változásokkal. Gondoljunk csak az 1997-es CXL. számú kulturális alaptörvényre, amely többek között újrafogalmazta a nyilvános könyvtárak kritériumait és alapfeladatait, megújította a szakmai terminológiát, és gyakorlatilag átalakította, újjászervezte a hazai könyvtári rendszert. De nem csak a törvény megjelenése hozott változásokat az elmúlt időszakban a könyvtárak életébe. Az elektronika, a számítógépek használatának általánossá válása átalakította a könyvtári gyakorlat szinte minden területét. Érinti a gyűjteményszervezés elveit és gyakorlatát, a dokumentumok feldolgozásának kérdéseit, a tájékoztató munka eszköztárát és metódusait, az állományvédelmet, és csak reménykedhetünk, hogy azokra a területekre, ahol nem kívánatos vendég – a közvet-

len emberi kapcsolatok szférájára gondolok – nem szívárogo be a kelletténél nagyobb mértékben.

Nos, a megváltozott szemlélet, a jelentősen átalakult gyakorlat vajmi kevésbé tükröződött az 1995-ben megfogalmazott, s majd' egy évtizedig változatlan vizsgátelekben. Hiányzott a korszerű tananyag is. A korábban a középfokú könyvtári szakemberképzésben eredményesen használt tankönyv, *A könyvtár kezelése* legfrissebb kiadása 1990-ben jelent meg. A képzésben részt vevő hallgatók így szinte kizárólag a (nem mindig megbízható) órajegyzeteikre voltak utalva. A vidéken, kistelepüléseken élők számára ugyanis csaknem megoldhatatlan problémát jelentett hozzáférni a korszerű szakirodalomhoz, nyomtatott és elektronikus formában egyaránt. Az új, modern szemléletet és gyakorlati tudnivalókat közvetítő tankönyv elkészítése tehát egyre inkább megkerülhetetlen, rendkívül sürgető feladattá vált.

A gondok, problémák sokasodtak tehát, a képzőhelyek pedig egyre inkább magukra maradtak a megoldások keresésével, újító ötleteikkel. A KMK által összefogott asszisztensképzés megszűnésével ugyanis a közös oktatói fórumok is megszűntek, nem volt lehetőség a szervezett véleménycserére, az együttes gondolkodásra. Egyre inkább hiányoztak azok a személyes kapcsolatok is, amelyek a képzést irányítók, illetve végzők között a rendszeres találkozások során kialakultak, és amelyek egyben a szakmai fejlődést is inspirálták.

Az oktatási osztály munkatársai több ízben pályázati úton próbáltak az asszisztensképzés támogatására, megújítására megoldásokat találni. 1999-ben például pályázat készült egy oktatói program indítására, amelynek célja a középfokú könyvtári szakemberképzést végző oktatók módszertani felkészítése volt. Egy másik pályázat a képzés új, korszerű tankönyvének elkészítését célozta meg. Ennek megvalósítása azonban már az időközben megszűnt KMK jogutódjára, a Könyvtári Intézetre maradt.

Együtt a Könyvtári Intézettel

A Könyvtári Intézet oktatási osztályának javaslatára a tananyag elkészítésének koncepciója több tekintetben is változott az eredeti elképzelésekhez viszonyítva. Egyetlen, az asszisztensképzés teljes anyagát magába foglaló tankönyv helyett sorozat indult *Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés füzetei* címmel, melyben a különböző témakörök (tantárgyak) ismeretanyaga adja egy-egy füzet tartalmát. (Így valamely témakör anyagának elavulása esetén nem szükséges mindig a teljes tankönyv javított kiadását elkészíteni!) A másik lényeges eltérés a korábbi tankönyvek anyagától abban jelentkezett, hogy a sorozat füzetei tartalmukban túlléptek a középfokú szakmai ismeretanyagon, és megcélzottak egy magasabb szakmai szintet is egy új, egyelőre csak a tervekben létező képzési forma számára. A sorozat ezáltal alkalmassá vált a kisebb könyvtárakban könyvtárosi teendőket ellátó – például egyszemélyes könyvtárakat vezető – kollégák szakmai felkészítésére is.

A 2001-ben indult, ma már 15 kötetből álló, még nem lezárt sorozat elindítása jelentette a kezdetét annak a műhelymunkának, amely azóta is komoly tartalommal tölti meg a Könyvtári Intézet oktatási osztálya és a képzőhelyek együttműködését. Ismét rendszeressé váltak az oktatói munkaértekezletek, amelyeken je-

lenleg 14 képzőhely munkatársai vesznek részt. A közös munka eredményeként sikerült megfogalmazni és kijelölni a képzés tartalmi hangsúlyait, egységesíteni az oktatás, valamint a számonkérés metodikáját és formáit.

Az oktatói fórumokon lezajlott viták nyomán született meg a javaslat a képzés tematikájának megújítására, amelyet aztán a 11/2004. NKÖM rendelet megjelenése tett hivatalossá. Ez a tematika már az 1997. évi CXL. törvény előírásainak szellemében készült, s figyelembe veszi mindazokat a változásokat, amelyek a jelenlegi könyvtári rendszert, valamint a könyvtári munka gyakorlatát jellemzik. Fontosnak tartja például, hogy a nem csak a könyvtárosok, de az asszisztensek is ismerjenek legalább egy könyvtári integrált rendszert, sőt használni is tudják annak moduljait. Nagy hangsúlyt fektet a hallgatók kommunikációs készségeinek fejlesztésére is. A munkaterület jellemzőit differenciáltan fogalmazza meg:

„A könyvtárosasszisztens a különböző típusú (...) különböző munkaszervezetű (...) különböző nagyságú (...) továbbá különböző gépesítettségi/automatizáltsági fokkal bíró könyvtárakban (...) a könyvtáros közvetlen irányítása mellett végzi munkáját, mellyel hozzájárul a könyvtár alapvető céljainak megvalósításához, a használók információval, dokumentumokkal való ellátásához. Feladatait megfelelő szintű általános és szakmai műveltség, kommunikációs kultúra birtokában látja el. Magatartásában érvényesül annak tudata, hogy a könyvtárba látogatók számára gyakorta ő személyesíti meg magát az intézményt...”

A rendelet a korábbi jól bevált hivatalos számonkérési formákat (írásbeli, gyakorlati és szóbeli záróvizsga) változatlanul hagyta. A záróvizsgák elnökét a NKÖM könyvtári osztálya jelöli ki, a vizsgaszervezés feladatait viszont a Magyar Művelődési Intézet vette át az Országos Közoktatási Szolgáltató Irodától. (Zárójelben kívánkozik ide, hogy a képzés címzettjeinek megnyugtató és konszenzust kiváltó elnevezésével ez a jogszabály is adós maradt. Jelenleg háromféle titulus kering a szakmai köztudatban, valamint a jogszabályokban: *könyvtáros asszisztens; könyvtárosasszisztens; könyvtári asszisztens*. Érdemes lenne egyszer a szemantikai és szakmai érvek felsorakoztatásával döntést hozni ebben a kérdésben is!)

A rendelet megjelenésének egyenes következménye a szintén műhelymunkában kidolgozott új szóbeli tételSOR, amely a korszerű tartalmak számonkérésén túl a vizsgázó elméleti és gyakorlati ismereteinek bemutatására is lehetőséget nyújt. A tételek mérete arányos és sikeresen elkerülük a korábbi tartalmi átfedéseket is.

A jövő

A könyvtáros asszisztens képzés iránti érdeklődés változatlanul intenzív, sőt az 1/2000. NKÖM rendelet megjelenése óta – amely a könyvtári szakemberek szervezett továbbképzéséről rendelkezik – növekvő tendenciát mutat. Korábban az intézményekben lezajló fluktuáció következményeként jelentkeztek újabb és újabb, szakképesítéssel még nem rendelkező könyvtári alkalmazottak. Ma egyre több a képzőhelyeken a diplomás hallgató, aki (legtöbbször pedagógus-)diplomá-

ját készül ebben a formában kiegészíteni. Főleg könyvtárostanárok, tanszéki könyvtárosok, kettős funkciójú könyvtárak munkatársai választják ezt a képzési formát. Egyre többen jelentkeznek az asszisztens tanfolyamokra a megyei, illetve fővárosi munkaügyi központok közvetítésével munkanélküli fiatalok is. Ma már azonban csak akkor számíthatnak a munkaügyi központ anyagi támogatására, ha akkreditált intézményben végzik tanulmányaikat. Ez újabb kihívást jelent a képzőhelyek számára. Az intézményi akkreditáció előkészítése rengeteg időt és hatalmas energiákat igénylő munka, amely azonban várhatóan rövid időn belül megtérül. Az utóbbi időben ugyanis a felnőttképzéshez kapcsolódó pályázatok szinte kivétel nélkül csak az akkreditált intézményeket szólítják meg. Képzőhelyeink közül jelenleg a békéscsabai Békés Megyei Könyvtár és a kecskeméti Katona József Könyvtár rendelkezik intézményi akkreditációval, továbbá folyamatban van a debreceni Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár akkreditálása is.

Ezt a jubileumi jelentést a kezdetek, a múlt megidézése inspirálta. A múltat azonban legtöbbször a jövő teendőinek megfogalmazásához szoktuk segítségül hívni. E teendőket pedig a képzés folyamatos korszerűsítésében, tartalmi gazdagításában jelölhetjük meg. A szakma, főleg a gyakorló könyvtárosok visszajelzései, a tanfolyamra történő folyamatos jelentkezések megerősítenek bennünket abban, hogy őriznünk és gyarapítanunk kell azokat az értékeket, amelyeket a könyvtári szakemberképzésben ez a forma képvisel.

Papné Angyal Ágnes

Az iskolai könyvtárak szerepe az olvasóvá válás folyamatában

2000-ben, illetve 2003-ban készített kérdőíves felmérések alapján azt próbálom megvizsgálni (a lehetőségekhez mérten), mennyiben befolyásolhatja az iskolai könyvtár a gyerekek és a fiatalok olvasási szokásait. E célból különböző nevelési módszereket alkalmazó iskolák könyvtáraiba látogattam el.

Olvasási szokások változása

Olvasási szokásokról abban az esetben beszélhetünk, ha a rendszeresség megszakadása hiányérzetet kelt. Vitathatatlan tény, hogy a könyv szerepe nagy mértékben megváltozott napjainkra. Az azonban, hogy miképpen viszonyulunk a könyvhöz, az olvasáshoz főként gyermekkorban dől el. Nem szeretnék elkalandozni abban az irányban, miként befolyásolja az informatika a könyvolvasás sorsát, csupán néhány apró észrevételt tennék ezzel kapcsolatban. A számítógépek nagymérvű elterjedése eleinte a papíralapú információhordozók kiszorulását látottak alátámasztani, de később kiderült, hogy a különböző szövegszerkesztőkkel